

Nalézání politična*

ULRICH BECK**

Ludwig-Maximilian-Universität, Mnichov, SRN

The Invention of the Political

Abstract: The article, originally delivered as a lecture, presents the Renaissance concept of the political in relation to German society of the 90s. The author develops his theoretical notion on the basis of the ideological irony that the West came to an end with the East. Germany as such no longer exists. The Germans live in the Phantoms' Republic. With this in mind, the author elaborates the concepts of reflexive modernity, postmodernity, antimodernity, reflexive democracy and the politicisation of society as a result of the ecological crisis.

Sociologický časopis, 1996, Vol. 32 (No. 2: 131-141)

V archivech Kremlu se našel dopis Josefa Stalina na rozloučenou. Stojí tam: „Soudruzi, mějte důvěru! Měl-li by – oproti očekávání – ne kapitalismus, nýbrž komunismus zahynout na vlastní rozpory, potom rozpusťte Sovětský svaz, sjednoťte Německo a zajistěte vstup Moskvy do NATO. Z tohoto úderu se Západ nikdy nevzpamatuje.“ Jistě jde o jednu z legend, a to takových, při nichž nás přejde smích, protože se ve skutečném kabaretu dějin právě odehrává. Již Montesquieu řekl: „Instituce zanikají na svá vítězství.“ Pozvolna začíná být jasná dialektická ironie, že s Východem zanikl zároveň Západ.

Německo již neexistuje. My Němci žijeme v republice přízraků. Jako někdo dál sahá svou rukou poté, co o ni přišel, i my mluvíme a jednáme v řeči a světě přízraků reálné již neexistujícího Západu. Již neexistuje žádný evropský systém bezpečnosti, žádná politika rovnováhy nebo odstrašování, žádný první nebo třetí svět (už proto, že ten druhý dál neexistuje), již není NATO ani Spolková republika Německo.

Jsou jen fikce stejných jmen, útvary z otázek, obrovské politické vakuum, snaživě zahalené a držící pohromadě lesklým lakem vítězství. Jak bude naplněno, je od dob recese a krize sjednocení ústředním konfliktem v Evropě.

Toto vakuum je zahaleno falešným sebevědomím. Mnozí se stahují do sebe jako ježci, pohodlně se usazují a mumlají růžence postmoderny – konec politiky, konec dějin, nesmyslné, příliš pozdě –, zatímco kolem nich z trosek východo-západního pořádku politično znovu propuká.

Renesance politična vzniká ze dvou vzájemně se překrývajících hnutí: s rozpadem Východu se v lesku triumfu roztržily také zásady západní politiky v hromadu střepin. To je zase předpoklad pro to, že téměř ve všech oblastech politiky mohou být nově nalezeny koordináty, slabiny srovnány a vyrovnány. Obojí, rozpad starých zásad stejně jako

*) Text je překladem přednášky, již prof. Beck proslovil v Goethe-Institutu a v Sociologickém ústavu AV ČR v Praze na sympoziu *Objevení politična – K teorii reflexivní demokracie*, pořádaném 22. a 23. 6. 1995.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Prof. Dr. Ulrich Beck, Lehrstuhl für Soziologie der Ludwig-Maximilian-Universität, Konradstraße 23, München, BRD, fax + 49 89 218 029 22.

jejich nová formulace, nové zformování politična probíhá v Německu (jinak než v Itálii) – ještě za zásadami stability a kontinuity. (Příklad Bundeswehru, NATO.)

Druhé hnutí je to, co mám na mysli „reflexivní modernizací“. Moderna je „reflexivní“, to znamená: moderna rozkládá své vlastní průmyslově společenské základy, premisy, články víry. Vznikající druhá, nelineární moderna vykazuje odpovídající rysy: je antiesencialistická a antidualistická. Odčarovává, ztrácí svá podstatná zdůvodnění: jako skutečnost a pravdu, ale také jednoznačné kulturní identity a ruší takové ji nesoucí protějšky jako přírodu a společnost, kapitalismus a socialismus, modernu a tradici, práci a nepráci.

Moderní společnosti mezitím samy přinášejí životní problémy, pro něž musí přibrat řešení. Modernizace pohřbívá – a mění – rámcové podmínky společenské modernizace („reflexivní modernizace“). Po jednom a půl století průmyslové společnosti se znovu vrací do centra moderny to, co mělo být jejím prostřednictvím překonáno a odstraněno – životní rizika z nevědomosti a sociálních nejistot.

Kdo má pro současnost vysvětlení, je podezřelý. Prožíváme dobu provokující téměř k potlačení myšlení. Mým pokusem o odpověď na tyto provokace je rozlišení mezi prvním a druhým, mezi jednoduchou a reflexivní modernou. Tomu odpovídajíc, Evropa se stává místem sporů o základy a cíle moderny: představy jednoduché modernizace „Jen tak dále“ (*Weiter-So*) podle konceptu a receptu klasické průmyslové společnosti vstupují do konfliktu s pokusy o reflexivní modernizaci ve smyslu jakési racionalizace racionalizace. Tímto způsobem se sebekriticky otevírá také horizont moderních společností (a jejich sociologií) pro nastávající globální dialog kultur.

„Reflexivní modernizace“ je především heslem vytváření skupin – srovnatelné s dadaismem nebo expresionismem v umění, které málo předepisuje a stanoví, přesto však udává směr, stanovuje ohraničení. Společné rysy toho, co je proti něčemu (*des Dagegens*), se ukazují především v rozhodujícím obratu proti všem variantám automatické, záměrnému jednání odtažené, a tím nakonec apolitické „Jen tak dále modernizace“ (*Weiter-So-Modernisierung*) ve společnosti a v sociologii, i když ty mezi sebou nejvíce válčí (jak to dlouhý čas činily funkcionalismus a marxismus, byly obviněny z lenosti myslet a překonány). Modernizace, která se zastavuje před sebou sama, své premisy a společenské formy nepodřizuje zákonu rozkladu a zrušení (*Auf- und Ablösungsgesetz*), není modernizací. Tyto *lineární* modernizační teorie, které absolutizují sebe sama a odmítají své sebepoužití i seberelativizaci, očekává osud, který nabídne modernu všemu, co najde a přes co se převálí: tyto teorie zastarají, ztuhnou, stanou se ideologickým reliktem svého vlastního nároku. Perspektiva reflexivní moderny klade oproti otázce, co se ruší, zajisté otázku po tom, co vzniká.

Druhé vymezení se týká myšlenkových rituálů postmoderny. Mnohé jejich teorie jsou vzrušující až podněcující. To platí zcela také pro teorii modernizované moderny. Tu její teoretici promýšlejí zároveň s jejími procesy, nebo dokonce (často nedobrovolně) předjímají. Většina zapadne do písku libovolnosti, na níž se moderní průmyslové demokracie ovšem vidí být postaveny. Vždy však určuje tento protiklad způsob pojetí: postmoderna odvolává to, co teorie reflexivní moderny připomíná: nárok na objasnění, i když je nasměrován právě sám proti sobě.

Snad je ohraničení jasnější v případě antimodernistů, kteří nyní zase všude provokativně zdvihají své hlasy. Teorie reflexivní modernizace rozvíjejí takovou kritiku průmyslové moderny, která jde veskrze k podstatnému. Přesněji: provádějí dodatečně

sebekritiku, a to veřejně ve vzájemné výměně např. sociálních hnutí a institucionalizované politiky. Do té míry není její kritika zaměřena na odmítnutí, nýbrž na další rozvoj moderny, její otevření výzvám světa globální stejnorodosti, který ztratil jistotu svých základů i protikladů. Teorie reflexivní modernizace zkoušejí pomocí tvorby pojmů a teorií, školených v myšlence radikalizace moderny, zachytit a pochopit to divoce nové na vykojené skutečnosti. Potud existuje málo společného s kontramodernizací, která se snaží točit kolem moderny nazpátek, nezávisle na táboru, ke kterému patří. Teorie reflexivní modernizace nejsou nostalgické. Jsou prostoupeny věděním, že budoucnost nemůže být chápána ani udržována v pojmovém rámci minulosti.

V zápase reflexivních modernizačních teorií se projevuje zcela avantgardní nárok: institucionalizovaná nuda rutiny jak ve vědě, tak v politice má být nalomena a prolomena v sebekonfrontaci moderny, uložené v modelu nacionálně státně kapitalistické demokratické průmyslové společnosti, s jejími vlastními zdroji, nároky a vlastnoručně zhotovenými výzvami. Osnován je zde také boj proti premisám ve vlastní hlavě.

„Uvnitř Západu,“ píše Gottfried Benn ve známém Berlínském dopise roku 1948, „diskutuje již čtyři desetiletí táž skupina hlav o téže skupině problémů s touž skupinou argumentů za pomoci týchž příčinných a podmínkových vět a dospěje nakonec ke shodné skupině rádobý výsledků, kterou nazývá syntézou, anebo k žádným výsledkům, což pak nazývá krizí – to celé působí již trochu obehnaně, jako osvědčené libreto, strnule a scholasticky, jako klišé z kulisy a prachu“ [Benn 1986: 45].

Teorie reflexivní modernizace zkoušejí z těchto myšlenkových kulis uniknout a povznést to vyloučené třetí do vědomí: prostor pro politické reformy, dokonce pro reformaci západní, jen zdánlivě věčné symbiózy kapitalismu a demokracie, musí být vůbec nejdříve otevřen mocí pojmu. Musíme se učit vidět, že fatalismy, které ovládají naše myšlení, jsou antikvované a neodolávají zkoušce rozhodující sebekonfrontace moderny.

Nechť západní kultury vůči důsledkům její vlastní dynamiky je stará a dává od sedmdesátých let veřejnému vědomí globality výzev novou dramatičnost, snad dokonce dominanci. Teorie reflexivní modernizace přijímá a bere vážně vědomí. Ona je dokonce rozhodujícím pokusem sama učinit tuto výzvu vnitřním konstrukčním principem, kompasem, historickým kritériem platnosti společenských teorií a společenských výzkumů. Reflexivní modernizace je pokusem znovu nalézt jazyk, a tím i schopnost jednat, znovu-nabýt skutečnost s ohledem na různé podoby vývoje, které jsou na jedné straně důsledky modernizačních projevů, na druhé straně zevnitř fundamentálně zpochybňují pojmy a recepty klasické průmyslové společnosti; ne prostřednictvím krize, rozpadem, revolucí nebo spiknutím, nýbrž zpětným působením úplně obyčejného „pokroku“ na jeho vlastní základy.

„Reflexivní modernizace“ – to má znamenat: *Sebetransformace* průmyslové společnosti (což není identické se sebereflexí této sebetransformace), rozpuštění a odstranění jejich dichotomií, základních samozřejmostí, a dokonce její antropologie; tedy – změna společenských základů průmyslově společenské modernizace prostřednictvím průmyslově společenské modernizace.

Tato koncepce má být konkretizována na dvou tématech: 1) reflexivní demokracie a 2) politizace společnosti prostřednictvím ekologické krize.

I. Demokracie se stává reflexivní

Základy demokracie jako předpoklad demokratizačních procesů samy unikají změnám. Jsou fiktivně pojímány tak, jako by byly věčné. Jejich historický charakter, co se týká jejího vzniku, je podle potřeby svátečně připomínán v zakladatelském mýtu „občanské revoluce“, avšak neudrzuje se ve smyslu tvořitelné budoucnosti, otevřené revizím a reformacím. To má svůj dobrý důvod: parlamentární systém pravidel hry je odpovědí na všechny pomíjivosti, které moderna přináší světu. Všechna jistota tradic, hodnot a vědecké pravdy se rozplývá a je nahrazována postupy, metodami, způsoby hlasování, které by měly příslušná rozhodnutí učinit závaznými. Zdá se, že propast lze překrýt jen v tom případě, jestliže jsou tyto postupy samy myšleny, pojednány a projednány jako něco pomíjivého a utvořitelného. V každém případě tak dlouho, dokud zůstává nejasným, prostřednictvím kterých pravidel jsou doplňována nebo nahrazována demokratická pravidla hry, a která pravidla mají vlastně tuto transformaci pravidel řídit (se všemi otázkami po tom co, jak, kdo, které jsou tímto rozvířeny). Přesto musíme konstatovat, že se právě něco takového vlastně stále děje. Příklady se proměnily v legendy; je jen třeba je několika málo pojmy vyvolat z paměti.

K základnímu chráněnému inventáři moderních demokracií patří rozlišování mezi veřejnou a soukromou sférou. Přesně toto rozlišování je se vznikem ženského hnutí pochybné, protože za zdmi soukromé a veřejné sféry zůstávají právě neustále problematické situace žen neviditelné a neřešitelné. Politizace soukromého slouží ve starém myšlenkovém schématu jako hororové představení, neboť na pozadí neodsunutelně zamýšlených premis musí být pojímána jako státní politizace, stranická politizace, to znamená jako politizace shora a zvnějšku, zatímco zvláštní kvalita sebpolitizace soukromého, které ztrácí jistoty svých průmyslově společenských sociálních forem (třídní kultury, malé rodiny, semknuté – pevně spojené, prohloubené komplementární role mužů a žen, rodičů a dětí), padne do oka vždy jako nedostatková, kulturně pesimistická, jako ztráta a rozpad (*Auflösung*), ne však jako začátek a průlom do nové kapitoly moderny.

Druhý příklad

Demokracie industriální společnosti spočívá na dvojité fikci, že průmyslově technologická rozhodnutí nemohou buď existovat vůbec, anebo nemohou být zásadnější než všechna rozhodnutí, která jsou rozebírána v parlamentu, a tak dialekticky negovat a změnit základy společenského soužití a spolupůsobení: v důsledku toho nevyžadují také zvláštní veřejnou výpověď a hlasování; jsou spíše realizovány spěšným postupem hospodářství, orientovaného na neomezený růst, a politiky. Dále je politické ospravedlnění technokracie (podobně jako všechna demokratická politika) vázáno na revidovatelnost rozhodnutí. Výměna vlády je podle politických věd operativní ústřední kritérium, které podstatně ukazuje na demokratickou kvalitu. Revidovatelnost – „změna vlády“ – je však právě v posloupnosti trvalých technologických změn, které jsou v posledních dvou desetiletích vystaveny veřejným obviněním prostřednictvím sociálních hnutí (antiatomová, ekologická, kritizující genové a humánní technologie), buď vyloučena, nebo – jak je zřejmé v případě atomových energetických a zbrojních technologií – spojena s těžko překonatelnými obtížemi. Ve skutečnosti jsou zde vlastně prostřednictvím centrální ideologie hospodářského růstu a s pozhěním takové politiky, zapřísahající jistotu a pořádek, trvale posilovány předvídatelné i nepředvídatelné následky, které jsou pro budoucí, z rozhodovacího procesu vyloučené generace, ireverzibilně zavazující, a za něž nikdo nemůže ručit.

Zatímco se tato tzv. nová sociální hnutí zaměřují na rozšíření demokracie, konečnou tedy na její demokratizaci, nezůstává požadavek po změně základů omezen na toto politické spektrum, nýbrž je denně předkládán a realizován také jejich protihrači jako oddemokratizování demokracie. Již tady se stává zřejmým, co platí obecně: reflexivní modernizace není žádná jednosměrná politická ulice. To, co se zde dostává do pohybu, může být používáno všemi politickými směry a mobilizováno pro všechny možné účely. Tak získává ve všech exzápadních společnostech na významu „politika silného státu“ (Heribert Prantl).

„Žádný den nepřešel v roce 1994 bez volání po nových zákonech. Žádný den bez stížnosti na ochablé právo. Pravicoví politikové Unie a SPD se chovali, jako by byl stát hadrem. Budili dojem, jako by hlavním rysem svobodného právního státu byla zbabělost před kriminálním nepřítelem“ [Prantl 1994: 8]. „Slovo ‚organizovaná kriminalita‘ je používáno jako univerzální klíč, který všechno odemyká – každé tabu, každé základní právo. Právní systém ochrany, vybudovaný v posledních 45 letech, je podříván. Nejen v trestním právu, také ve správním právu jsou požadovány ‚toleranční prostory bez soudů‘.“ Prantl označuje jako příklady „velký odposlechový útok“, který má policii v případě podezření umožnit ve vlastní režii napojit se a odposlouchat telefonní linky, a stejně tak Zákon o potírání zločinu (*Verbrechensbekämpfungsgesetz*). Ruší striktní oddělení policie a tajné služby, které demokracii Spolkové republiky zatím slouží jako základ. Trestní právo, policejní právo a právo tajných služeb, které byly doposud různě upravovány, se začínají rozpouštět v jednotném právu vnitřní bezpečnosti.

To znamená: fólie vnímání a jednání rizikové společnosti jsou přenášeny na „liberálně státní rizika civilizace“ (Ronald Hitzler). Místo technicko-ekologických nebezpečí obsazuje zevšeobecněné podezření z anomie. Tímto způsobem jsou státoprávní základy liberální demokracie dány všanc, nově projednávány. „Politikou je přitom rozvíjet nový stát: v bezpečnostním státě roku 2000 už snad nepůjde o to pronásledovat trestné činy a předcházet konkrétním nebezpečím, nýbrž zamezovat již myslitelným rizikům. V tomto státě bude potom každý jednotlivý občan považován za rizikový faktor a bude s ním i tak jednáno. Takový stát, který se chápe jako organizace zabraňující riziku, bude obyvatelstvu ponechávat stále méně svobod. Strach před kriminalitou, stejně jako před uprchlíky ospravedlňuje státní opatření všeho druhu, jen když přislíbí více bezpečnosti. Lidé v takovém státě se budou nejprve domnívat, že jsou v bezpečí v dobře hlídaném prázdninovém klubu – a příliš pozdě zpozorují, že se jedná o noblesní vězení. Druh ‚smyslu pro pospolitost‘ (*Gemeinsinn*), jak ho nově vyžaduje konzervativní politika, tam zapadá: má v úmyslu zřít se individuality a práv jednotlivce.“

Třetí příklad: Obecný smysl a obecní blaho

Tyto předpoklady západní demokracie a jejich zpochybňování se stanou vědomými také tam, kde je jasné, že produkování společenského konsensu závisí na tradovaných formách solidarity – sociálně morálním prostředí, stavovských a třídních strukturách, rodinných formách, regionálních a národních etnických tradicích, stejně jako na síle víry náboženských tradic –, které jsou v procesu další modernizace oslabovány a pohlcovány. Na jejich místo nastupují útrapy „hledání“ toho společného a smyslu pro pospolitost, a to cestou rozmanitosti a rozporů mezi situacemi a tématy, jak se střídají v (sebe)interpretacích individuů.

Když se tyto formy přímého a nepřímého sebedotazování chápou jako jevové formy reflexivní modernizace, potom je možné s ohledem na instituce a procedury politických rozhodnutí v úzkém smyslu říci: *demokracie bude reflexivní*, i když ne právě jako myšlenkový experiment v laboratoři nad psacím stolem, nýbrž jako reálný experiment v přinejmenším těžce vymezitelné i obtížně odhadnutelné, a potud nejvýše zpolitizované praxi na téměř všech polích společenského jednání.

Co by zde mohlo být znázorněno z dílčích hledisek a heslovitě, dá se lehce zevšeobecnit: jedná-li se o odbourání nebo přestavbu sociálního státu (takže také o centrálnost nebo ztrátu centrálního postavení výdělečné práce), nebo o to, jak dalece se stala iluzorní národní suverenita vzhledem k světově hospodářským a bezpečnostně militaristickým propojením jednotlivých národních států, takže se arény demokratického utváření rozhodnutí a skutečné závislosti, sotva ještě přemostitelné, rozpadají – u všech otázek tohoto druhu je problémový horizont demokracie, která se stala reflexivní, ve hře. Nezávisle na tom, zda je to žádoucí a vítané, zda se to považuje za pokrokové nebo katastrofální, dostal se západní svět do fáze reflexivity, základy demokracie jsou prověřovány, a tak uvedeny do pohybu.

Přitom lze rozlišit dva směry: za prvé *vertikální* (nebo *intenzivní*), za druhé *horizontální* (nebo *extenzivní*). Ve vertikální dimenzi jde o to, aby se tématem staly nejen jednotlivé demokratické instituce (politické strany, parlament, vláda, vztah mezi právem a politikou, tzn. kompetence ústavního soudu...), nýbrž i samotné principy demokracie. Ty jsou konfrontovány buď s výzvami reflexivně-moderních společností, na nichž se mají osvědčit (např. otázky zničení přírody, mezinárodních propojení, chudoby ve světovém měřítku, bezpečnosti v atomovém věku atd.), nebo také s jejich vlastními principy a nároky.

Moderní demokracie spočívá na axiomu autonomie (*Selbstherrschaft*) individuů: každý člověk je svým vlastním pánem a nikdo není pánem někoho druhého. V politické teorii a filozofii osvícenství byl tento princip nejen postulován a vysvětlen, zároveň zde však byl včas s žádoucí jasností formulován také základní problém, který z toho vyplývá, základní dilema všech demokratických teorií: jak má být pojat princip sebeurčení individuů, jak je možné shrnout masová individuální sebeurčení, aby se odtud mohlo vybudovat obecné bytí, společná vůle (která právě nemá být vůlí obecnou) a na tom zase stát se svými institucemi, instancemi a autoritami?

Nejméně dvě běžné odpovědi lze rozpoznat jako nedostatečné: jednak všechny modely negativní, *omezující* vůli státu a těch, kteří vládou, modely chránící občana před přehmaty vrchnostenské státní demokracie, byť i nakonec třeba osvědčené (*aufgeklärt*). Ta totiž předpokládá to, co je nejprve – zdola nahoru – třeba legitimovat a zdůvodnit: stát, jeho autoritu, dokonalost moci a násilí.

Druhá varianta byla neméně důrazně kritizována a zamítnuta již Immanuelem Kantem: zdánlivě vhodný *princip většiny*: jednotlivce se musí podvolit kvantitativní převaze ostatních. Podřizování se jednotlivce působením většiny považuje Kant za „despotické“ – to právě vylučuje a na hlavu staví demokraticky požadované individuální sebeurčení. Existuje také diktatura zdola – diktatura většiny. Ta používá demokratický postup. Demokracie a totalitarismus se v žádném případě nevylučují, nýbrž se mohou doplňovat, posilovat. „Mezi třemi státními formami je demokracie, ve vlastním smyslu slova, nutně despotismus“, protože odůvodňuje exekutivní násilí, přičemž „všichni se dohodnou o jedinci a v případě potřeby také proti jedinci, který souhlasí, nebo je proti“,

takže „všichni, kteří nejsou všichni, přece rozhodují; což je rozpor obecné vůle se sebou samým/ou a se svobodou.“

Když se nás Němců ptají po vstupu do demokratického věku, nemůžeme se sice prokázat žádnou americkou nebo také anglickou revolucí, ale – díky Kantovi! – Immanuel Kantem. Naše revoluce dopadla filozoficky. Slyší na jméno „osvícenství“ a může být buď čtena, nebo rozežrána knihomoly. Nyní se však ukazuje, že náš pořádkotvůrce, filozofický „revolucionář“, náš zakladatel Kant, se před sto padesáti lety zcela jistě neopíral o naši spolkovou ústavu. Neboť demokracie většiny byla pro něj despotickejší z dvou důvodů:

Na jedné straně obecná vůle, kterou Rousseau tak velebil, je nutně vůlí „společnou“, protože neguje (*aufhebt*) autonomii individua. Na druhé straně se „všichni“ tak jako tak neúčastní nebo nemají účastnit rozhodovacího procesu; jde tedy o jistou formu *repräsentace*; pokud je přitom udělena plná moc, *bianco šek* na souhlas, nezůstane mimo *bianco šek* té politiky, která byla zbavena souhlasu. To je zase v rozporu se svobodou a sebeurčením jednotlivce, kterou propaguje demokracie.

Republikánská forma státu, kterou Kant staví oproti demokratické, nevychází naproti tomu např. z jednoty, vytvořené podle pravidel většiny, nýbrž z nezrušitelné *různorodosti*. Zde je normálním jevem nikoli konsensus, nýbrž *disensus*. Je to takřka jakýs konsensus, na němž musí být politická rozhodnutí založena a učiněna zároveň závaznými. Svoboda se měří svobodou nejen vyjádřit odlišné mínění, ale také je uplatnit.

Demokracie žije stále v nebezpečí, že budou přetíženy vlastními normativními premisami. „Neexistuje žádná jistota stálosti ústavního konsensu,“ říká Kielmansegg [1977: 121], „zdůvodňující dilema se může v každém momentě změnit z teoretického v praktický problém.“ Přesně to se děje v průběhu reflexivní modernizace, tzn. v procesu, jímž se demokracie stává reflexivní. Co Kielmansegg přednáší s podtónem soumraku demokracie, lze mít za cíl ve světoobčanském pojetí s odvoláním se na Immanuela Kanta a na další vývoj demokratické moderny v modernu republikánskou.

„Zreflexivnění demokracie“ lze vedle vertikální dimenze ilustrovat také na ploše. Demokracie byla až doposud zamýšlena jako *horizontálně ohraničená*. Suverenita individuí, která demokracii etablovaly, je spojena se suverenitou a hranicemi národního státu, stejně jako je vymezena uvnitř této oblasti v užším politickém smyslu. Takto viděno připadne mnohým nejen nesrozumitelným, nýbrž zavrženíhodným a nebezpečným, aby se v jakémkoli smyslu mluvilo o „demokratizaci“ rodiny, třídního systému sociálních nerovností, hospodářství, průmyslové práce (nehledě na vědu). Tady stojí ve středu nápadná nemožnost omezit základní práva občana (citizen) v jejich platnosti na *jednu* oblast (asi politicko-státní). Mnohem častěji zde vzniká stav, že míra, v níž se dělník, žena, dítě, atd. stávají občanem (citizen), vyzařuje do *všech* oblastí a polí jednání, s následkem, že dojde k proměně společnosti. Reflexivní demokracie, chápána horizontálně, tedy znamená: kolize a syntézy logiky jednání, specifické pro jednotlivé oblasti, s demokratickým principem jsou nezbytné, pozorovatelné, rekonstruovatelné. Jsou to zároveň politicky klokotající reálné laboratoře, v nichž vznikají jiné moderny.

II. Ekologická krize a politizace společnosti

„Zase jsem pochopil ten velký humbuk s přírodou,“ píše velkoměstský fanatik Gottfried Benn. „Sníh, i když netaje, poskytuje sotva jazykové a emocionální motivy, jeho nepochybnou monotónnost je možné myšlenkově zcela vyřidit z vlastního bytu. Příroda je

prázdná, pustá; jen snobové v ní něco vidí, chudí šosáci, kteří si musí neustále vycházet na vzduch, např. lesy jsou zcela bez motivu, všechno pod 1500 m je překonáno, od té doby, co mohou uvidět a zažít Piz Palue za 1,- DM v kině. Utíkejte před přírodou, poškozují myšlenky a notoricky kazí styl. Příroda samozřejmě – femininum! Pořád se pomýšlí na odčerpání semene, na osouložení a unavení muže. Je vůbec příroda přirozená? Začne a nechá být, vytváří přírodě počátky a stejně tolik přerušení, obraty, nezmary, rozpory, záblesk, nesmyslná smrt, pokusy, hry, zdánlivosti – školní příklad proti! Ke všemu je ještě neobyčejně obtížná, shora dolů; stoupání, která se znovu zdvíhají, výhledy do dál, které se zase rozmazou, vyhlídky, o nichž se dříve nevědělo a které se zase zapomenou, krátce – nesmysl.“

Co znamená vlastně zdánlivě úplně přirozené slovo „příroda“? Venkovský život 50. let (jak se dnes v pohledu zpátky jeví nebo co představoval pro ty, kdo na venkově žili nebo kdo o venkovském životě snili nebo kohokoli)? Osamělost v horách, ještě před tím, než existovala kniha „Putování v osamělých horách“? Přirozená povaha přírodních věd? Nechemická příroda? Vysoce lesklé modely propojení sítí ekologie? Příroda zahrádkářských knih? Vytoužená příroda (ve smyslu klidu, horské tůně, vnitřního pohroužení)? Jak je vychvalována v turistických katalogích supermarketů na světovou osamělost? Příroda jako požitek pro oči? Krása toskánské vrchoviny, tedy vysoce kultivovaného přírodního umění? Prales? Zamýšlena jako zoo bez mříží?

Takže: také a právě příroda není přírodou, nýbrž pojmem, normou, vzpomínkou, utopií, opačným konceptem. Dnes více než kdy jindy. Příroda je znovuudhalaována, rozmazlována v určitém čase, kdy už není. Ekologické hnutí reaguje na globální stav protikladného splynutí přírody a společnosti, který pozdvihl oba pojmy ve smíšeném vztahu vzájemných síťových propojení a zranění, pro něž ještě nemáme odpovídající terminologii. V ekologické debatě podlely pokusy používat přírodu jako měřítko proti jejímu zničení, naturalistickému nedorozumění. Příroda, již se dovoláváme, neexistuje.

Reflexivní moderna se rozpadá jen zdánlivě v anomické individualizace, s vyzváním sebeohrožení zadlužených sobě samým, vlastní – dostatečně paradoxně – mladou studnu pro opětovné moralizování, motivaci – a neurózy. Přistřeň řečeno: na místo stavovského a třídního vědomí, víry v pokrok a zánik a nepřátelského obrazu komunismu nastupuje „Projekt lidstva na záchranu světa“.

Ekologická krize produkuje, pěstuje kulturní vědomí Červeného kříže. Proměňuje každodennost, nicotnost ve zkoušky odvahy, v nichž lze prokázat hrdinství. Přesně to je pozadí, před nímž se Cassandra může stát povoláním, kariérou.

Vnímání světa v koordinátách ekologicky-industriálního sebeohrožení nechává morálku, náboženství, fundamentalismus, bezvýhlednost, tragiku, sebevraždu, smrt – propojené vždy s protikladem: záchrana, pomoc – stát se univerzálním dramatem. Hospodářství je dána volba v tomto reálném a trvalém dramatu buď převzít roli padoucha a míchače jedů, nebo vklouznout do role hrdiny a pomocníka a tuto roli otevřeně oslavovat. Kulturní jeviště ekologické otázky modernizují archaiku: zde se nacházejí draci a zabijáci draků, odysseové, bohové a démoni, jen že ti slyší na chemické formule a s rozdělenými rolami na všech hracích polích – v politice, právu, ve správě, v neposlední řadě také v hospodářství – jsou hráni, rozdělování, přidělování a odmítání.

Co z toho bude, spěje často ke grotesce. Měštští plánovači z Technické univerzity v Berlíně zjistili, co ekologické jednání – ve smyslu každodennosti – znamená: „odstranit ohňostroje, znovu zavést nočníky, vařit s menším množstvím vody, používat svíčky místo

žárovek, odpojit osvětlení výkladních skříní, žehlit jen části oblečení, které jsou vidět, odstranit dlažební kostky, zakázat kouření...”

Gottfried Benn měl zase jednu čich, když popisoval německou budoucnost: „Sídliště malých domků, v nich je prostřednictvím daňových zákonů zvýhodněný pohlavní styk, v kuchyni vlastnoručně sklizený řepkový olej, omelety z domácích vajec, vlastní housenky, na těle vlasteneckou přízi a župní flanel, cvičební hrazda v zahradě a na pahorcích svatojánský oheň – to je celý Germán.“

Avšak: Politická tvůrčí síla ekologické morálky – a v žádném případě to není náhodné – se dá co do dimenze srovnat s národním konsensem o otázkách obrany. Obranný konsensus a ekologická morálka přistupují se stejnou vroucností k záchraně před již anonymními univerzálnělymi, zvěčnělymi „nepřáteli“ – rozuměj: „nepřátelskými látkami“. Pokud zná obranný konsensus ještě něco takového jako odmítnutí vojenské služby, zdá se, že „odmítnutí ekologické služby“ již nepřichází v úvahu. Zde musí mladí jako staří, postižení jako vládnoucí a příkazující, v první řadě však ženy (v domácnosti) „přiložit ruku k dílu“, osvědčit se v každodenním boji za odzbrojení.

Obranný konsensus zná stále ještě mírové časy. Vyhrožuje většinou jen závažným případem, případem války, a tím již koná mnoho. Ekologická otázka, kdyby přišla do vlády, by, pokud je toto srovnání dovoleno, byla naproti tomu druhem trvalé války. Tady je třeba jednat, a to hned, všude, všemi, za každých okolností.

Ponížená trpělivost, s níž je dnes snášena a prováděna demokratizace odpadu v Německu, se jen musí zpřítomnit, aby se rozpoznalo, která politická a strukturotvorná síla uvízla v ekologické otázce. K důsledkům slepý průmysl učinil prostě ze všech třídiče odpadu v neplacené službě (mimo domov, venku). Podle mota: Když ne výroba, tak by měly být demokratizovány aspoň její odpady. Na to není upozorňováno výkřikem hrůzy – a s poukázáním na princip zavinění –, nýbrž stále dokola prováděno s masochistickou horlivostí. Pro nikoho nikde neexistuje den bez odpadu, ještě podivněji: nikdo ho nežadá, nikdo to nevykřikuje jako heslo. To – mimo jiné – dokazuje, jak pronikavě kulturně prohloubená ekologická krize již teď změnila a zpolitizovala celou společnost.

Zvyšování blahobytu a ohrožení se vzájemně podmiňují. V míře, v níž se to stává vědomým jevem, již nesedí obránci bezpečnosti na stejné lodi s plánovači a výrobci hospodářského bohatství. Stará „nepolitická pokroková koalice“ mezi správou, státem, hospodářstvím, technikou a vědou se rozpadá, protože technika sice zvyšuje produktivitu, zároveň však dává do hry legitimitu. Právní řád již nedotuje sociální smír, protože jsou s nebezpečími univerzalizovány a legitimizovány také životní hrozby a poškození.

Průmysl a hospodářství se stávají politickým podnikem v tom smyslu, že velké investice předpokládají dlouhodobý konsensus, ten však již starou rutinou jednoduché modernizace není zaručen, nýbrž ohrožen. Apolitická „buržoazie“ sociálně státního regulovaného pozdního kapitalismu se stává „politickou buržoazií“, která se musí v hospodářské oblasti chovat a uplatnit jako ve svém volebním okruhu. Také odtud ta „nová svatost“ hospodářství: podnikatelská etika, podnikatelská kultura, zázračné slovo „vlastní zodpovědnosti“ skupinové práce, experimenty „na druhé straně hierarchie“; svatost taylorismu a fordismu.

Bezmocnost oficiální politiky proti průmyslovému bloku je bezmocností vůči klasické soustavě. Může být překonána v nějaké politice politiky, která své vlastní šance ovlivňovat vyvíjí a rozvíjí v upevňování ekologických sdružení. Veřejnost se stává ve své dvojité funkci spotřebitele a svědomí trvale vynuceným zpovědníkem hříšného hospo-

dárství. Co dosud stálo pouze na papíře a nebylo nikým bráno vážně – kontrola, bezpečnost, ochrana občanů a životního prostředí před ničivými následky hospodářského růstu – se stává najednou pákami, jimiž stát, veřejnost, občanská seskupení, správa, právo mohou plánovat a uplatňovat své politické intervence do pevností hospodářství ve jménu nových ekologických křížáků.

Ti, co prohrávají, vyrábějí vítěze. V míře, v níž průmysl veřejně ztrácí svoji ekologickou nevinnost, si ostatní hospodářská odvětví na tom budují svou „zelenou“ existenci. Hospodářství, které je schopné se ekologicky učit, se dále štěpí. Toto dělení znovu umožňuje utvářet schopnost učit se politickými prostředky. Jako byli proti sobě papeži a císaři nastrkována knížata miniaturních knížectví (a ta zase je), tak otevírá rozdělení vítězů a poražených politickou hru s branžemi, podniky, daněmi a kontrolami, okořeněnou a připravenou s „vědeckými analýzami rizika“, které zasazují a postrkují Černého Petra sem a tam. Tato s politikou samovzniklá, rozvíjející se „hra“, dovoluje tavit koalice pro a proti a nastrkovat je vzájemně proti sobě za účelem repolitizace politiky. Tím je umožněno poskytnout ekologické politice strategické doučování v podobě malé příručky ekologického macchiavelismu. Teprve toto zbaví formuli „ekologické přestavby industriální společnosti“ příchuti technicky naivního a vybaví ji politickými významy a mocí jednat, které jsou nutné při přechodu od ekologické morálky k ekologické politice.

Na tomto příkladě ekologické krize bude ještě více zřejmé: že je možné pochopit vakuum, kterým se stala Evropa po ukončení východo-západní konfrontace, z té aktivní stránky: naším osudem je znovu nutně objevovat politično.

III. Shrnutí

Trysk dějin se můžeme pokusit zachytit ve dvou interpretacích: Na místo východo-západního protikladu nastupuje Západ rozšířený o Východ, Velkozápad. Všechno je jako dřív, jen: více, větší, bez alternativ, bez kritiky – konec dějin společnosti (což ještě nemusí znamenat konec válek, přelomů atd.). Zadruhé: Západ bez Východu není již více Západem. Západ, k němuž se přidá jeho protichůdná část, ztratí v lesku své nové převahy přesně to, co ho dělá Západem: vnější protiklad, který dovolil ovládat a stmelovat vnitřní rivalitu a vlastní zájmy.

Pozitivně obráceno to znamená: Evropa není skutečnost, nýbrž možnost, X, o němž je jen jedno jisté: není to známá, není to konstanta, nýbrž neznámá, proměnná, která získává teprve se svou podobou.

Abychom pochopili, co se dnes v Evropě děje, je třeba si představit, co by se *mohlo* stát, kdyby nutné instituce politiky, které je třeba vynalézt, tu již byly: evropské strany, evropská veřejnost, evropská zahraniční politika, evropská politika bezpečnosti, rozšíření Evropského společenství a NATO na východ atd. Všude jednají jen politické síly a instituce, které existují, a ne ty, které je třeba založit. To znamená: chyba je dvojí – zaprvé vysvětlení událostí z toho, co je, a zadruhé vysvětlení událostí z minulosti. Předstih k něčemu novému vizionářskému se stává integrální součástí vysvětlení toho, co se odehrává před našima očima a co přece jen *mohlo* probíhat a probíhalo by jinak, kdyby existovalo X, které se musí objevit. Je třeba, jinak řečeno, solidní porce realistické fantastiky, aby se přišlo na stopu skutečnosti, která se stala pojmově mobilní.

Konflikt, který zobrazuje budoucnost, nebude více mezi Východem a Západem, mezi komunismem a kapitalismem, nýbrž mezi zeměmi, regiony a skupinami na cestě do

moderny a těch, kteří zkoušejí tento projekt sebekriticky relativizovat a reformovat do zkušenosti moderny. Bude to konflikt dvou modern, které se prou o slučitelnost přežití a lidských práv pro všechny obyvatele Země. Učinit tento konflikt srozumitelným je důležitou úlohou budoucí kulturní a sociální vědy.

Přeložila Ivana Mazálková

ULRICH BECK je vedoucím katedry sociologie na univerzitě Ludvika Maxmiliána v Mnichově. Je autorem řady knih, z nichž *Risikogesellschaft* (1986) se stala bestsellerem. Spolu s Anthony Giddensem patří k průkopníkům koncepce teorie reflexivní modernizace.

Literatura

Benn, G. 1986. *Das Gottfried Benn Brevier*. München.

Prantl, H. 1994. *Süddeutsche Zeitung* vom 31. 12. 1994.

Kielmansegg, W. 1977. „Demokratieprinzip und Regierbarkeit.“ In *Regierbarkeit*, hg. von W. Kielmansegg, U. Hennis, Matz. Stuttgart.

❁ DEMO GRAFIE

Vybíráme pro vás z obsahu posledního čísla revue pro výzkum populačního vývoje
DEMOGRAFIE č. 1/1996:

ČLÁNKY

Milan Aleš, Miroslav Šimek: Projekce obyvatelstva České republiky 1995-2020

Danuša Jurčová: Nová migračná situácia v Slovenskej republike

Antonín Šípek: Maligní nádory u dětí v České republice v období let 1960-1990 – II. část

Miroslav Disman, Eva Stehlíková: Drogy a městská mládež

RECENZE

Alois Andrlé: Stěhování v Československu v číslech

Zdeněk Pavlík: Demografie Vukovaru

Pavel Hrdlička: Problémy plodnosti a sňatečnosti

ZPRÁVY

PŘEHLEDY

Bilance dlouhodobé migrace za okresy severní Moravy

Bytová výstavba v České republice 1994

Francie má 58 milionů obyvatel

BIBLIOGRAFIE

Budete-li se chtít blíže seznámit s některým z článků, časopis je možno zakoupit či objednat přímo v redakci – Český statistický úřad, Sokolovská 142, 186 04 Praha 8-Karlín.